
NEMZETISÉGI SZEREPLŐK NEVEINEK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE BÉCSI ÉS MAGYAR ÉLCLAPOKBAN¹

1. Nevek és élclapok. – Az élclapok személynevei, illetve az, hogy e nevek mely nemzetiségi csoporthoz tartozó szereplőkre vonatkoznak, fontos információkat hordoznak arról, hogy mely csoportoktól igyekezett saját magát elkülöníteni egy adott nemzetiség politikai elitje. REINHART KOSELLECK politikai ellen- és ellenségfogalmakról írott munkájában a név mint megkülönböztető elem a „mi” és az „ők” viszonyában az első példaként szerepel. A szerző megállapítja, hogy ha gúnyneveket használunk, amelyeknek általában lekicsinylő tartalmuk is van, akkor a név, a nyelvi elemek már nem tartalmazzák a „másik elismerését, [...] a másik fél csak megszólítva érezheti magát, de nem elismerve. [...] történeti jelentőségük növekszik, mihelyt csoportokra vonatkoztatják őket” (KOSELLECK 1997: 5–6). A vicclapok sztereotip gondolkodásmódjának következtében a későbbiekben bemutatásra kerülő nevek mindegyikét értelmezhetjük úgy, hogy a „zsidó”-ra, a „cseh”-re vonatkozik, tehát a szerzők a neveket s az azokhoz csatolt értékeket, tulajdonságokat nem az egyes emberre, hanem egy teljes csoportra vonatkoztatták, s céljuk ezúton is a „mi” és az „ők” elhatárolása lehetett.

Dolgozatomban egy Bécsben kiadott élclapban, a Figaróban olvasható nem osztrák-német figurák személyneveit vizsgálom az 1860-as és az 1890-es években, összehasonlítva a magyar vicclapok névanyagáról készített korábbi elemzésem (TAMÁS 2010) eredményeivel. (Az elemzett évfolyamokat l. a forrásoknál.)

Az Osztrák–Magyar Monarchia mindkét államjogi egységében népszerű volt a 19. század második felében az élclap mint műfaj. A Figarót Karl Sitter alapította 1857-ben, s szerkesztési elvül azt tűzte ki, hogy lapját nem rendeli alá politikai pártnak, csupán a liberalizmus elveinek, melynek megfelelően egyaránt olvashatunk lapjában az ellenzékét és a kormányt kifigurázó humoros szövegeket is. A nemzetiségi csoportok politikai követelésein kívül fő céltablái közé a vizsgált időszak végén már az antiszemitizmus, illetve a szocialista és munkásmozgalmak tartoztak. A vicclap szerkesztési módszere – a „Briefkasten der Redaktion” bejegyzései alapján a Figaro olvasói is küldhettek a szerkesztőségbe vázlatokat humoros alkotásokról –, struktúrája és külső megjelenése hasonló a magyarországi lapokéhoz, így a pesti élclapokkal megegyező módon a bécsi vicclap tulajdonnévanyaga is három csoportra osztható. Az elsőbe tartoznak a valós személyek, közéleti szereplők és politikusok, a másodikba a lap kitalált állandó szereplői, a harmadikba pedig a humoros szövegek nem létező, illetve nem ismert figurái.

Az első kategóriába tartozó neveket nem vizsgálom, mert azok nem az etnikai sztereotípiákról, hanem aktuálpolitikai kérdésekről, vitákról adhatnának információkat. Mielőtt belepillantánánk a részletes elemzésbe, megállapíthatjuk, hogy a név a magyar élclapokhoz hasonlóan a Figaróban is az identitás és az etnikai hovatartozás fontos szimbóluma, amit mutat a következő rövid rimelő szöveg is:

¹ Ezúton köszönöm Deák Ágnes értékes javaslatait.

„Für Zeitungsleser. Liest man Namen auf »witsch«, »witsch«, »witsch«,
Ging ein Fürst in Serbien wieder mal »pritsch« (Figaro 1868: 109).”²

2. A Figaro állandó szereplői az 1860-as és 1890-es években. – Az élclapok állandó figuráinak etnikai, felekezeti hovatartozása rámutat arra is, hogy mely csoportok tagjait látták Ausztriában kulturális tekintetben a leginkább különbözőnek, illetve melyekkel volt viszonyuk konfliktusokkal terhelt. A magyar élclapokban leginkább zsidó szereplőkkel találkozhatunk, illetve a Borsszem Jankó „Vidéki trombita” című, Mucsán játszódó sorozatában cigányokkal, de rövidebb időszakokra felbukkan egy-egy szlovák (pl. *Páter Povedálik Hyachinthus*), pozsonyi német (*Kraxelhuber Tóbiás*) vagy éppen – a történelmi kötdések folytán – lengyel származású (*Ruczaháti Tarjagoss Illés*) alak is.

A Monarchia Lajtán túli területeinek etnikai megoszlását is visszatükrözi a Figaro, mivel a zsidó állandó szereplőkön kívül csehekkel találkozhatunk, akik elmondják véleményüket az aktuálpolitikai eseményekről mind az 1860-as, mind pedig az 1890-es években. Az 1860-as években a következő zsidó állandó szereplők neveivel találkozhatunk a lap hasábjain: *Reisses/Reißes*, *Beisses/Beißes*, *Isak Edelstein*, *Itzig Kneipeles*; ezzel szemben csupán egy cseh alak kapott személynevet, *Wenzel*. Az 1890-es évekre csökkent a zsidó figurák száma (*Moritz Feiglstock*, *Reitzes/Reißes*, *Beitzes/Beißes*), de a megnevezett cseh állandó szereplőké nőtt (*Wenzel*, *Wosselak*, *Obers* [’ezredes’] *Sekirowatzky*, *Papliček*). E figurákat nemcsak nevük, hanem dialektusuk is megkülönbözteti a többi szereplőtől. A zsidó figurák jiddissel-héberrel kevert nyelvezete kevésbé következetes a Figaróban, mint a magyar lapokban, a cseh szereplők dialektusa viszont változatlanul megmaradt a 19. század végéig. A cseh alak német szövegeiben minden esetben olvashatunk cseh mondatokat, melyek nagy része szitkozódás (pl. *sakramenski*). Ezt az osztrák-németek általában véve jellemzőnek tarthatták e szláv nemzetre, s el is ítélték.

A nevek közül a *Reißes* a német *Reißer* ’uzsorás’ jelentésű szóból, a *Beißes* pedig a ’harapós’ jelentéssel bíró *Beißer*-ből keletkezhetett. Az *Edelstein* (’drágakő’, ti. ékszerész) és a *Kneipeles* (< *Kneipe* ’kocsma’, ti. kocsmáros) foglalkozásra utal, bár az *Edelstein* utalhat a zsidó figura gazdagságára is. Mivel azonban az élclapból csupán azt tudjuk meg, hogy *Edelstein* galíciai származású zsidó, elképzelhető, hogy épp ellenkezőleg, szegénységét karikírozza a neve.

A bankár, *Feiglstock* nevében a ’gyáva’ tő különíthető el, míg a *Stock* szó ’bot’-ot jelent; viselője általában gazdasági kérdésekről vagy a pénzügyminiszterről ír kevert dialektusban. Az első három cseh figura (*Wenzel*, *Wosselak* és *Obers Sekirowatzky*) egy történetben szerepel. *Wenzel*, aki már az 1860-as években is felbukkant a lap hasábjain, beszámolóiban a különböző hadi eseményekről tudósít. Ha ilyenről nem tud hírt adni, akkor a katonaeletről, katonapolitikáról, közös hadseregről vagy bécsi történeésekről mesél. A lapszerkesztő azzal, hogy a cseh katonafiguraként bukkan fel, paradox módon – *Wenzel* szövegeiből adódóan is – azt a sztereotípiát erősíti meg, hogy e nemzet a katonáskodásra alkalmatlan, illetve nem szívesen katonáskodik. Nevét tipikus cseh keresztnévnek tartották a kortársak; népszerűsége Szent Vencel cseh királyhoz köthető. *Wosselak*, a trombitás ugyancsak jellemzőnek tekinthető cseh figura: egyrészt a muzikalitás a csehekhez

² „Újságot olvasóknak. Ha *witsch*, *witsch*, *witsch*-re végződő neveket olvasunk, / Egy szerb fejedelem ismét a piccsre került.” Az élclap a szerb fejedelem, Obrenovics Mihály meggyilkolására utal. (Saját fordítás.)

társított sztereotípiát volt, másrészt az élclap karikatúráin és szövegeiben a cseh politikusok a parlamentben és azon kívül trombitán harsogták el követeléseiket. *Sekirowatzky* ezredes neve a német *sekieren* 'szekál' igéből származik, s rámutat *Wenzel* és *Wosselak* alárendelt és kiszolgáltatott viszonyára a hadseregen belül. *Papliček* velük ellentétben szabómester, aki leginkább belpolitikai kérdésekről alkot véleményt. Általában az ifjúcsehek nézeteit hangoztatja, illetve a jövőben megvalósítandó nagy szláv birodalmat és a cseh nemzeti jelképeket (pl. a kétfarkú oroszlánt) élteti, bírálja a német többséget, s megjelenése általában agresszív.

3. Magyarok és osztrák-németek az élclapokban. – Mind a Figaróban, mind pedig a pesti élclapokban felbukkant a Monarchia két „uralkodó” nemzete is, igaz, e szereplők nevet csak ritkán kaptak: a magyarok és az osztrák-németek leginkább az adott korszak politikusaik keresztül jelentek meg a lapokban. A bécsi és a magyar élclapban is *Német Miska/Mihály*, illetve német megfelelői (*Michel/deutscher Michel/Der Michel*) testesítik meg az osztrák-németeket.

A Figaróban ezzel szemben a magyarokhoz több név is társul. A *Magyar ember* formula az 1860-as (8) és az 1890-es években (14) is általában véve „a magyar”-t jelentette, mely a következő változatokban létezett: *MagyareMBER*, *Magyar-ember* és *Magyar ember*. 1868–1869-ben a bécsi lapban már felbukkant egy állandó magyar szereplő is, a kiegyezést ellenző belpolitikai levelező, *Fekete Gábor* (10), akinek külső tulajdonságra utaló családneve a korszakban igen gyakran tekinthető, keresztneve viszont a 19. század közepén az összesített utónevek kevesebb mint 3%-át teszi ki (HAJDÚ 2003: 559, 562, 806).

A Figaro-beli állandó magyar levelezők személynevei a következő változatokban olvashatók az 1890-es évek vizsgált évfolyamaiban: *Kálmán Szombath* (1), *Szombathi Kálmán* (1), *Szombáthy Kálmán* (1), *Szombáth Kálmán* (21), illetve *Szombathy Lajos* (2). Az élclapszerkesztő törekedhetett egy tipikus magyar figura megteremtésére. Az elsőként említett név csupán egyszer, 1890-ben tűnt fel; akkor sikertelen volt a kísérlet az állandó szereplő létrehozására. A két *-i ~ -y* képzős alakot követően 1898-ban kapta meg a szereplő neve a végső alakját egy kis kitéréssel, amikor nem a vezetéknevet, hanem a keresztnevet változtatta *Kálmán*-ról *Lajos*-ra. Névválasztása érdekesnek bizonyul, mert míg a *Lajos* gyakori személynévnek tekinthető, a *Kálmán* kevésbé, annak ellenére, hogy előfordulása nőtt a 19. század második felében (HAJDÚ 2003: 562, 565).

Az állandó alakok nevin kívül a következő keresztnevek találhatók még meg a Figaróban az 1860-as években: *János* (8), *István* (2), *Imre Lajos* (1), *Lajos* (1), illetve az 1890-es évfolyamokban: *János* (1) és *István* (1). Láthatjuk, hogy a szerzők azokban az esetekben, amikor megnevezték magyar figuráikat, a 19. század legnépszerűbb magyar férfinévvel választottak (HAJDÚ 2003: 559, 562, 565), női karakterről pedig nem olvashatunk a Figaróban.

4. Az 1860-as évek névanyaga. – A következő táblázatban a bécsi és a magyar élclapokban előforduló nevek számát láthatjuk. Megállapíthatjuk, hogy az 1860-as években a magyar élclapok szereplőinek száma kevesebb, mint a Figaróé, de a névanyag összetétele

színesebb, több nemzetiségi csoportból találhatunk példákat.³ A két magyar lapra egyaránt jellemző, hogy a zsidó nevekből olvashatjuk a legtöbbet; a bécsi újságban a csehek és a zsidókat megszemélyesítő nevek száma ugyanannyi. Összehasonlítást végezni a bécsi lap névanyagának sajátosságai miatt csak a zsidó egyén- és családnevek, illetve a cseh figurák elnevezéseinek esetében lehetséges.

Nemzetiségi csoport	Az Üstökös	Borsszem Jankó	Figaro
Zsidó	48	60	78
Cigány	21	9	–
Szlovák	17	14	–
Cseh	1	18	78
Szerb	2	16	–
Szász	1	–	–
Román	–	6	–
Összesen	90	122	156

1. táblázat: A magyar és az osztrák-német élclapok nemzetiségi szereplőinek száma 1860/1861-ben és 1868/1869-ben

A nevek számának eltérését magyarázhatja, hogy Az Üstökös számos példánya tartalmazott még hosszabb írásokat az 1860-as években, melyek kevesebb szereplőt neveztek meg, mint a Borsszem Jankó rövidebb szövegei.

A következő táblázatban a magyar és az osztrák-német lapokban legtöbbször felbukkanó zsidó egyénnevek gyakorisági sorrendjét tüntetem fel:

Magyar élclapok	Figaro
<i>Izsák/Itzig</i> (13)	<i>Isak/Itzig</i> (12)
<i>Salamon</i> (10)	<i>Jainkef</i> (5)
<i>Mózes</i> (4)	<i>Schmelkeles</i> (4)

2. táblázat: A zsidó egyénnevek előfordulásának gyakorisága 1860/1861-ben és 1868/1869-ben

A magyar élclapokban – nem csak a három leginkább használt egyénnév esetében – az ószövetségi eredetű nevek dominálnak a zsidó szereplők elnevezésében, míg a Figaróban ez a dominancia kevésbé egyértelmű. A többi, ritkábban feltűnő név között is olvashatunk ószövetségi eredetűt (*Jakob, Abraham, Moses* stb.), de körülbelül ugyanolyan arányban mást is (*Hermann, Rodophe, Lebeles, Gustav* stb.). A pesti vicclapokban ritkán, de előfordul, hogy a női szereplőket is megnevezik a szerzők (pl. *Sali, Eszter*); a bécsi lapban csupán egy női névvel találkozhatunk (*Sarah*), de csak egyetlen alkalommal.

Ha a családneveket vizsgáljuk, először azt kell megállapítanunk, hogy a magyar élclapok között e tekintetben felfedezhetünk egy különbséget. Az Üstökös vizsgált négy évfolyamában csak néhány családnevet találhatunk: *Gyémánt, Stajner, Hirschberger, Kupeczfy, Bufti, Kükürüczblózer, Hangyafi, Goldhimmel, Grün, Farkas* és *Lövinger*. A zsidó

³ A magyar élclapok névanyagát korábban FORGÁCS KRISZTINA szempontrendszere alapján (FORGÁCS 1987: 154–5) csoportosítottam; ezt jelen dolgozatomban is követem.

származású Ágai Adolf élclapja viszont nagy számban tartalmaz családneveket, mint ahogy a Figaro is. A családnevek csoportosítását nehezíti többtagúságuk. Ezek fő jellemzője, hogy az egyes elő-, illetve utótagok különböző típusok irányába is mutathatnak, így az összetételek variációs gazdagsága igen nagy, így nem minden esetben sorolhatók be egyértelműen.

Családnévtípusok	Borsszem Jankó és Az Üstökös	Figaro
Állatnevek	<i>Gansbrust</i> ('liba'), <i>Feffergugel</i> ('kakas'), <i>Finkelstein</i> ('pinty'), <i>Hirschberger</i> ('szarvas'), <i>Hangyafi</i> , <i>Farkas</i> , <i>Lövinger</i> ('oroszlán')	<i>Hirsch/Hersch</i> ('szarvas'), <i>Bärmann</i> ('medve'), <i>Fischhof</i> ('hal'), <i>Löwy/Lewinsky/Löwenstein</i> ('oroszlán'), <i>Adler</i> ('sas'), <i>Gareisl</i> ('kárász')
Növénynevek	<i>Spinatseppe</i> ('spenót'), <i>Salatpoldi</i> ('saláta')	<i>Hoselnüß</i> ('mogyoró')
Az élettelen természet tárgyai	<i>Mandelberger</i> ('hegyi'), <i>Schlossberger</i> , <i>Hirschberger</i> , <i>Goldberger</i> , <i>Finkelstein</i> ('kő'), <i>Stajner</i> ('kövi'), <i>Emichköi</i> , <i>Hegymögi</i> , <i>Goldhimmel</i> ('ég'), <i>Goldberger</i> , <i>Goldhimmel</i> ('arany'), <i>Gyémánt</i>	<i>Stern</i> ('csillag'), <i>Epstein</i> ('kő'), <i>Löwenstein</i> , <i>Goldstein</i> , <i>Nachtmohl</i> ('éjszaka'), <i>Mosenthal/Mojenthol</i> ('völgy'), <i>Goldstein</i> ('arany')

3. táblázat: Jellemző névtípusok az 1860-as években

A táblázatban olvasható neveken kívül található a pesti lapokban foglalkozásneveket (*Kohn*, *Feffer*, *Spitzer*, *Schmidt*), a bécsi élclapban pedig földrajzi névből keletkezett nevet (*Lemberger*). A Monarchia mindkét államjogi egységének lapjaiban láthatunk jellemneveket (a magyar lapban: *Cziczeszbeiszzer* ['harapós']; a Figaróban: *Gollmann* ['balek'], *Fleckeles* ['folt, nem makulátlan jellemű'], *Abarbanal* ['banális'], *Harze* ['ragad'], illetve az élclapi stílusnak megfelelően beszélő neveket is (a pesti lapokban: *Gyári*, *Kukoricza*, *Kükürützblozer*, *Kupeczfy*, *Krampeles* ['zsibárus'], *Trattenreiter* ['váltólovag'], *Watschentóni* ['megpofoz']; a bécsi újságban: *Gröschelmacher* ['garascsináló'], *Überzieher* ['átköltöző'], *Stiebel* ['szétszóródó']). A beszélő nevek közül a magyar lapbéliek egyrészt rámutatnak a zsidók – a társadalom többi tagja által megvetett – tevékenységeire (kupec, zsibárus, hitelező), illetve a modernizációban játszott szerepükre (gyáriparos). A Figaro is tesz utalást gazdasági tevékenységükre (garascsináló), de újdonságként felbukkan, hogy a szerzők névvel is sugallják a diaszpórát (szétszóródás), illetve utalnak a házaló zsidók foglalkozására, vándorló életformájára (átköltözés).

Megfigyelhetjük, hogy a Figaróban az állatokra utaló családnevek ugyanolyan változatosak, mint a magyar lapokban, igaz, nem kizárólag ugyanazokról az élőlényekről nevezték el a szerzők a figuráikat. A harmadik kategóriába besorolt alakok között is feltűnnek hasonló elemek (*-stein*, *Gold-*). Ez azzal magyarázható, hogy a zsidók családnévfelvétele egyszerre és hasonló módon történt II. József rendeletét követően a Habsburg Birodalom különböző tartományaiban, így a leggyakrabban felvett családnevek is meggyezhettek bizonyos mértékben. Egyes elemek élclapbeli előfordulására okot adhatott az is, hogy a tényleges zsidó névanyagban Európában gyakorinak tekinthetők voltak, mint például a *Bär-*, *Löw-*, *Hirsch-*, *Gold-*, *-stock*, illetve az, hogy II. József rendeletének

teljesítésekor a hivatalnokok nem ritkán negatív jelentéstartalmú neveket adtak a zsidóknak (SCHEIBERNÉ 1981: 27–31). Ha pedig összehasonlítjuk az összegyűjtött személyneveket (a zsidók névsorát l. KEMPELEN 1999: xi–xxxviii), láthatjuk, hogy a vicclapok gyakori elemei (pl. *-stein*, *Gold-*, *Diamant*, stb.) azokban is sokszor feltűnnek, mint ahogy FENYVES listáján is a *-stein*, *Stern* vagy *Löw*-alakok (FENYVES 2010: 278–90).

A zsidó neveken kívül a cseh szereplőket tudjuk még összehasonlítani, bár a magyar élclapokban jelentősen kevesebb cseh figurát találhatunk: a magyar olvasók a csehekkel kapcsolatos eseményekre, politikusaik követeléseire kisebb figyelmet fordítottak. A felbukkanó tizenhét cseh névből tizenkettő Bach-kori hivatalnok neve a Borsszem Jankó már idézett élclében (TAMÁS 2010: 82). A legjellemzőbbnek tartott keresztnév a Monarchia mindkét felének élclapjaiban a *Wenz(e)l/Vencel*, mely a bécsiben nyolcszor, a magyar lapokban kétszer fordul elő. A Figaróban a második és a harmadik legtöbbször felbukkanó keresztnév a *František* (5) és a *Václav/Waclav* (3). A cseh szereplők családnéveinek közös vonása a magyar lapokban, hogy általában *-icsek/-ek* képzőre végződnek, míg a Figaróban *-ka* vagy *-czek* végződésűek.

Ezen a ponton talán érdemes egy kisebb kitérőt tenni, s bemutatni a bécsi élclap azon sajátosságát, hogy az 1860-as és az 1890-es években a *Wenzel* névből mint a legjellemzőbbnek tartott keresztnévből milyen új szavakat képeztek a humoros szövegek szerzői. A névből képzett igék: *wenzeln/verwenzeln*. Mindkét alakot a szerzők 'elcsehesít' értelemben használták, ami utal egyrészt arra a félelmükre, hogy a Bécsbe bevándorló cseh munkások és a Bécsben nagy számban élő, külön egyesületekkel rendelkező csehek meg fogják változtatni a város német arculatát, másrészt pedig mutatja a cseh tartományokban élő németek helyzetével kapcsolatos aggodalmukat. A cseh politikai elit ugyanis az 1890-es években a cseh-morva tartományok teljes kétnyelvűsítését követelte (l. pl. a nyelvrendeletekről FISCHL 1901: 214–8, 220–3). A szóból képzett főnevek: *Wenzel-kind(er)*, *Wenzel-nation* (mindkettő 'csehek' és 'cseh nemzet' értelemben), *Wenzelstadt* (Prága) és *Wenzelland*, *Wenzelsreich* (Csehország).

5. Az 1890-es évek névanyaga. – Ha szemügyre vesszük az alábbi táblázatot, látható, hogy a bécsi és a budapesti élclapokban az 1860-as évekhez képest ellentétes irányú változás ment végbe a személynevek számában.

Nemzetiségi csoport	Az Üstökös	Borsszem Jankó	Figaro
Zsidó	408	695	45
Cigány	16	40	–
Horvát	1	–	1
Szlovák	12	6	–
Cseh	1	3	7
Szerb	2	3	1
Lengyel	–	1	13
Román	–	2	–
Összesen	440	750	67

4. táblázat: A magyar és az osztrák-német élclap nemzetiségi szereplőinek száma 1890/1891-ben és 1898/1899-ben

A Figaróban szereplő nevek száma több mint a felével csökkent, míg a magyar lapokban körülbelül hatszor, illetve tizenegyszer több névvel találkozhatunk. A jelenségre magyarázatul szolgálhat, hogy a lapok szerkezete is ellentétesen módosult. A magyar vicclapok a humoros írások szereplőit mindinkább nevekkal illették, s így is, vagy csupán így jelezték etnikai, felekezeti hovatartozásukat. Ezzel szemben a bécsi lap – s nem csak a Figaro, hanem például a Der Floh című élclap is – egyre kevésbé nevezte el figuráit, csak úgy említeti őket, mint a „zsidó”, a „férj/feleség”, a „pap”. Ez nem kevésbé sarkallhatta az olvasókat a sztereotip gondolkodásra, mint a szereplők tipikusnak vélt nevekkal való felruházása.

Az 1890-es években a nevek túlnyomó többségét mindegyik vicclapban a zsidó szereplők nevei tették ki. A Figaróban az izraelitákat a lengyel figurák nevei követik, s családneveikről elmondható, hogy minden esetben *-szki* vagy *-czky* végződésűek, ami igaz az egyetlen magyar élclapban előforduló lengyel névre is (*Hiáavalovszky*). Lengyel figurák a Figaróban kétszer kapták a *Ladislaus* keresztnévet; a többi keresztnév (*Jaroslav, Jan, Mila, Carla, Bronislawa, Wasil, Kasimir*) csupán egyszer fordul elő.

A zsidó figurák nevein kívül még a cseh szereplők megnevezéseit érdemes összehasonlítani. A magyar lapokban még felbukkan kétszer a *Vencel* alak, míg a Figaróban a *Wenzel* már csak állandó szereplőként olvasható, s a szereplők többségének egyáltalán nincs keresztnéve. Feltűnő, hogy a cseh karakterek a csehek politikai aktivitása és követeléseik radikalizálódása ellenére a 19. század végén alig kaptak nevet, ami nem jelenti azt, hogy előfordulásuk száma is csökkent volna az élclap hasábjain, sőt: a század végén – a lengyelekkel együtt – a humoros szövegek és rajzok leggyakoribb témáit adták.

A zsidó egyénnevek összehasonlításakor kiderül, hogy minden egyénnev csak egyszer bukkan fel a Figaróban; kivételt csupán az a három név jelent, amelyek a táblázatban láthatók:

Magyar élclapok		Figaro
Férfinevek	Női nevek	
<i>Mór/Móricz</i> (41)	<i>Rozália</i> (20)	<i>Jainkef</i> (2)
<i>Mózes</i> (36)	<i>Frádl</i> (8)	<i>Salamon</i> (2)
<i>Izsák</i> (27)	<i>Genedl/Móni</i> (7-7)	<i>Bär/Beer</i> (2)

5. táblázat: A zsidó egyénnevek előfordulásának gyakorisága az 1890-es években

Levonhatjuk azt a következtetést, hogy a 19. század végén is ószövetségi eredetű a nevek egy része (*Salamon, David, Abraham, Israel, Jakob, Moses, Itzig, Löw, Jochan*), másik fele (*Jaroslav, Leopold, Sigi, Hersch, Leib, Wolf*) pedig nem a Bibliából származik. Az 1860-as évekkel ellentétben azonban ekkor a bibliai egyénnevek vannak többségben. A Borsszem Jankóban és Az Üstökösben a női nevek is gyarapodtak és változatosabbakká váltak, míg a Figaróból ezek teljesen eltűntek. A zsidó figurák esetében használt családnevek sokszínűségét a következő táblázatok mutatják. Ezeket azzal szükséges kiegészítenünk, hogy jellemnevek csak a pesti lapokban bukkannak fel (*Bitter-, -fleck, Grün-, Sauer-, Eier-, Butter-, -milch* tagokból álló nevek).

Családnévtípusok	Borsszem Jankó és Az Üstökös	Figaro
Állatnevek	<i>Bär</i> ('medve'), <i>Hirsch</i> ('szarvas'), <i>Löw/Löb</i> ('oroszlán'), <i>Wolf</i> ('farkas')	<i>Hecht</i> ('csuka'), <i>Geyervogel</i> ('madár'), <i>Löwy/Loew</i> ('oroszlán')
Növénynevek	<i>Nelken-</i> ('szegfű'), <i>Rosen-</i> ('rózsa'), <i>Tulpen-</i> ('tulipán'), <i>-blüth/-blüh</i> ('virágzat'), <i>-duft</i> ('szag') tagokból álló nevek	<i>Düfteles</i> ('szag')
Az élettelen természet tárgyai	<i>-bach</i> ('patak'), <i>-baum/Baum-</i> ('fa'), <i>-berg</i> ('hegy'), <i>-blitz/Blitz-/Blicz</i> ('villám'), <i>-fluss</i> ('folyó'), <i>Himmel-</i> ('ég'), <i>Morgen-</i> ('reggel'), <i>-stern</i> ('csillag'), <i>-wasser/Wasser-</i> ('víz'), <i>Diamant-</i> ('gyémánt'), <i>Gold-</i> ('arany'), <i>Silber-</i> ('ezüst') tagokból álló nevek	<i>Wassermann</i> ('víz'), <i>Sonnemann</i> ('nap'), <i>Goldherz</i> , <i>Goldtheil</i> ('arany'), <i>Silbertheil</i> ('ezüst')

6. táblázat: Jellemző névtípusok az 1890-es években

Családnévtípusok	Borsszem Jankó és Az Üstökös	Figaro
Foglalkozásnevek	<i>Kohn</i> , <i>Feffer-</i> , <i>Salz-</i> , <i>Zucker-</i>	<i>Kohn</i> , <i>Schumeier</i>
Foglalkozás tárgyára utaló nevek	<i>-flasch</i> , <i>-stock</i>	<i>-hammer</i>

7. táblázat: A művelődési indítékú nevek kategóriái

Családnévtípusok	Borsszem Jankó és Az Üstökös	Figaro
Beszélő nevek	<i>Kopoty</i> , <i>Schansberger</i> , <i>Glanzfezt/Glansschmalz</i> , <i>Krach/Krachfeld/Krachmandl</i> , <i>Zinsenfresser</i> , <i>Groschenfresser</i> , <i>Aufgeld</i> , <i>Blinddarm</i> , <i>Kleingeld</i> , <i>Flohsvanz</i> , <i>Wanzenblüt</i> , <i>Bar/Plattfusz</i> , <i>Eckenreiber</i> , <i>Bauchfleck</i> , <i>Bauchschmerz</i> , <i>Blauschwanz</i> , <i>Federschwanz</i> , <i>Laubfrosch</i> , <i>Mehlworm</i> , <i>Pantschl</i> , <i>Weinworm</i> , <i>Stinker/Stink</i> , <i>Mágenduftné</i> ⁴	<i>Schwindeles</i> ('csalás, szélhámosság'), <i>Schipper</i> ('lapátoló'), <i>Schattera</i> ('árnyék'), <i>Pulverbestandtheil</i> ('por alkotórésze'), <i>Verkauf</i> ('eladás'), <i>Antheil</i> ('részesevés, osztalék'), <i>Vortheil</i> ('előny'), <i>Hintertheil</i> ('ülep'), <i>Kassaviereck</i> ('kasszanégyszög'), <i>Schlauerle</i> ('ravasz'), <i>Feitl</i> ('bugylibicska'), <i>Temperaturwechsel</i> ('hőmérsékletváltozás'), <i>Feintuch</i> ('finomposztó'), <i>Düfteles</i> ('szag')

8. táblázat: Beszélő nevek 1890/1891-ben és 1898/1899-ben

⁴ A magyarországi cikkekben szereplő nevek jelentését l. TAMÁS 2010: 87–9.

A táblázatokból látható, hogy a Figaróban beszélő nevekből olvashatjuk a legtöbbet. Ezek leginkább a zsidó figurák gazdasági tevékenységéhez kapcsolódnak vagy a hozzájuk társított vélt tulajdonságokhoz (ravasz; keveset mosakszik, ezért büdös; hangulata változékony, mint az időjárásé). A Borsszem Jankó és Az Üstökös szerzői a zsidó szereplők megnevezésére többféle családnevet találtak ki, s ez nem is a beszélő nevek esetében a leglátványosabb. Ha az élettelen természet tárgyaira utaló neveket s az állatneveket is figyelembe vesszük, melyekből ebben a táblázatba csak a leggyakrabban előforduló névelemeket tüntettük fel, a nevek sokszínűsége még inkább feltűnő (az összetételek variációit bővebben l. TAMÁS 2010: 88–9). Mindhárom lapban felbukkan családnévként a *Gold-* és a *Silber-*, melyek a zsidók gazdagságára, illetve foglalkozásukra (ékszerész) utalhatnak. A Monarchia mindkét felének élcszerzői felhasználták a *Löw* valamely alakját, illetve a *Wasser-t*, a foglalkozásnevek között pedig a *Kohn-t*.

Arányait tekintve a Figaróban gyakrabban olvashatjuk a máig legtipikusabbnak tartott *Kohn* családnevet (17,78%), mint a magyar lapokban (9,79%). Annak ellenére, hogy a kiválasztott magyar lapok sem antiszemita vicclapok, a Borsszem Jankóban és Az Üstökösben található családnevek sértőbben csengenek, mint a Figaróból összegyűjtött családnevek. A Figaróban nem olvashatunk 'vakbél', 'gyomorszagú' vagy 'lisztféreg' nevű figurákról, s mind az 1860-as, mind pedig az 1890-es években hiányzik egy kategória, az egyes testrészeken jelentkező fogyatékosággal kapcsolatos nevek. Ilyenek viszont – főként az évszázad végén – szép számban tűnnek fel a magyar élclapokban (pl.: *Flügelbein* 'szárnycsont', *Ohrenschmalz* 'fülzsír', *Froschmaul* 'békaszáj').

6. Névváltoztatás. – A humoros írások jellemző témája a névmagyarosítás – nem csupán az izraeliták esetében (vö. FARKAS 2003: 154–5). A magyar élclapokban a névmagyarosítás és annak különböző motivációi és stratégiái jól nyomon követhetők, mivel a humoros szövegek szerzői gyakran megadták az „eredeti” zsidó nevet és a magyarosított változatot (erről bővebben l. TAMÁS 2010: 86–7). Hasonló jelenséggel a Figaróban nem találkozhatunk, annak ellenére, hogy a 19. század második felében a Monarchia nyugati területén élő zsidók is igyekeztek nevüket megváltoztatni, s indokaik sokszor megegyeztek a magyarországi izraeliták motivációival (KOZMA 2009: 277). Az ausztriai zsidók is arra törekedtek, hogy nevük ne legyen kételemű, illetve ne sugallja vallásukat, így sokan váltak meg a *Kohn* vagy *Lövy* családnevektől. Felvett nevük vagy olyan közszó, mely távol állt eredeti nevüktől, vagy utalt új polgári, nemesi státuszukra (KOZMA 2009: 278–81). E változtatások egyikét sem tükrözi a bécsi vicclap, mivel a nevek többsége két vagy több elemből áll, a polgárosodást jelző *-er* képzős személynévek sem bukkanak fel a névanyagban, s a névváltoztatásra konkrét szövegszerű utalást sem találhatunk.

7. Összegzés. – Összehasonlító elemzésünk rámutatott arra, hogy az 1860-as években a magyarországi és az ausztriai élclapok névanyaga – mennyiségi szempontból – még nagyon hasonló, a névösszetételben viszont már jól megragadható különbségeket tapasztalhattunk. Ahol lehetőségünk volt az összehasonlításra – a cseh és zsidó tulajdonnevek kapcsán – az élclapok megjelenésének kezdeti időszakában még konvergálnak eredményeink: nem különböznek jelentősen a figurák elnevezéseinek stratégiái a lapokban, az osztrák-német és a magyar szerzők hasonló típusú neveket tartottak a leginkább jellemzőnek egy-egy csoportra.

A 19. század végének élclapjaira vonatkozó összehasonlítás ezzel ellentétben inkább a különbségekre hívta fel a figyelmet. A Borsszem Jankó és Az Üstökös szerkesztési elvei jelentősen változtak az évtizedek alatt: nemcsak a terjedelmük nőtt, hanem szerkeztük is átalakult. Az 1890-es években már nem kaptak helyet bennük az 1860-as évekre még jellemző – gyakran több oldalas – irodalmi jellegű szövegek, hosszabb történetek. A Figaróban ilyen szerkezeti átalakulásnak nem lehetünk tanúi, mégis ha a névanyagot vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy a bécsi vicclapban publikált személynevek száma még az 1860-as évekhez képest is csökkent, s nem csak a magyar élclapokhoz viszonyítva. Igaz, a Figaróban olvasható személynevek összetétele színesebb lett, már nem csupán izraelita és cseh figurák nevei bukkantak fel benne. A zsidó személynevek csoportosításakor pedig két fontos különbség rajzolódik ki. Az egyik, hogy a bécsi élclap nem tudósít a névváltoztatásokról, míg a magyar lapokban ez gúny tárgyát képezi az 1890-es években. A másik fontos eltérés, hogy az izraelita szereplők nevei a magyar vicclapokban sértőbbek, mint a Figaróban; ez összefügghet a társadalom egyes csoportjaiban az asszimiláló zsidóságról kialakult kép jellemzőivel, illetve annak módosulásaival.

Források

Figaro: 1860–1861, 1868–1869, 1890–1891, 1898–1899. évfolyamok
Az Üstökös: 1860–1861, 1868–1869, 1890–1891, 1898–1899. évfolyamok
Borsszem Jankó: 1868–1869, 1890–1891, 1898–1899. évfolyamok

Hivatkozott irodalom

- FARKAS TAMÁS 2003. Név és névváltoztatás – vicc és valóság. *Névtani Értesítő* 25: 153–60.
- FENYVES KATALIN 2010. *Képzelt asszimiláció? Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe*. Budapest.
- FISCHL, ALFRED 1901. *Das österreichische Sprachenrecht*. Brünn.
- FORGÁCS KRISZTINA 1987. Zsidó névmagyarosítás a XX. század 30-as éveiben. *Névtani Értesítő* 12: 149–61.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Budapest.
- KEMPELEN BÉLA 1999. *Magyar zsidó családok*. Budapest.
- KOSELLECK, REINHARDT 1997. *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Budapest.
- KOZMA JUDIT 2009. Osztrák és magyar zsidók névváltoztatása a hosszú 19. században. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban*. Budapest. 273–83.
- SCHEIBERNÉ BERNÁTH LÍVIA 1981. *A magyarországi zsidóság személy- és családnévei II. József névadó rendeletéig*. Budapest.
- TAMÁS ÁGNES 2010. Magyar élclapok nem magyar nemzetiségű szereplőinek nevei a 19. század második felében. *Névtani Értesítő* 32: 79–92.

TAMÁS ÁGNES

ÁGNES TAMÁS, Comparative analysis of names for characters from national minorities occurring in Viennese and Hungarian humour magazines

The paper compares the personal names appearing in the Viennese humour magazine Figaro and those occurring in some Hungarian humour magazines (Borsszem Jankó ['Tom Thumb'], Az Üstökös ['The Comet']), all published in the 1860s and the 1890s, with the aim of detecting whether surnames and Christian names considered typical of minority groups were identical or different on this and on the other side of the river Lajta. The results show that whilst the Czech and Jewish names quoted in the magazines in the 1860s were rather similar in Vienna and in Pest, in the issues from the end of the 19th century differences were more marked in both the number and the meanings of minority names.